

VARIEDADE E EMPOBRECIMENTO DO LÉXICO

ERNESTO GONZÁLEZ SEOANE

Universidade de Santiago / Instituto da Lingua Galega

O tema que a organización me suxeriu cando me propuxo participar neste Curso resulta, sen ningunha dúbida, certamente estimulante e suxestivo. Así e todo, debo recoñecer que o abordo non sen certas prevencións, pois, por unha parte, é un terreo moi propicio para exercitar dous xéneros, o pranto e o sermón, que non me gustan demasiado (e por nada do mundo desexaría que esta conferencia se convertese en ningunha destas dúas cousas), e por outra, porque se trata dun campo minado por unha serie de lugares comúns, de afirmacións categóricas que, a forza de seren repetidas, son comunmente aceptadas sen sequera reflexionar sobre delas.

Entre os tópicos máis difundidos está sen dúbida a crenza na suposta riqueza lexical do galego. Esta idea, común xa desde os primeiros textos apoloxéticos nados á calor da Ilustración¹, foise transmitindo ata o punto de que aínda hoxe goza de certo predicamento entre algúns entusiastas do galego. Paralelamente, entre os seus detractores, que tamén os hai, e non en cativo número, é tamén común a crenza de que o galego posúe unhas limitacións que fan del unha lingua só apta para certos rexistros ou para tratar de certas materias. Fronte a esta caste de afirmacións, viciadas de raíz por simpatías e antipatías, debemos afirmar, con Jesús Tusón, que “por principio, unha lingua ten exactamente as palabras que ten que ter; as que han de servir ós falantes para nomea-los obxectos e os conceptos que teñen validez no seu entorno”². Un individuo pertencente a unha cultura mariñeira, poño por caso, poderá distinguir ducias de peixes distintos e, en consecuencia, aplicarlles nomes distintos. Para outro que viva lonxe do mar, por riba de todas esas diferencias todo será *peixe*. Naturalmente isto non quere dicir que esta segunda lingua sexa inferior á primeira. Seguindo coa cita de Tusón, “algunhas linguas nas que, quizais,

¹ Recórdense, por exemplo, as duras palabras de Sarmiento contra as alusións de Duarte Nunes de Leão acerca da superioridade do portugués: “Allí hago evidencia de la miseria de la lengua portuguesa en derivados y en copia de voces respecto de la lengua gallega” (“Escritos filológicos del Padre Sarmiento”, *BRAE* 28, 1931, p. 128).

² Jesús Tusón (1990): *Mal de linguas*. Santiago: Edicións Positivas, pp. 76-77.

aínda non se pode falar de física nuclear, ou balonmán, ou de como se fai o soufflé de queixo, teñen finezas inimaxinables para aqueles que falamos algunhas das poderosas linguas indoeuropeas” (p. 76).

Sentado, pois, que non hai linguas ricas e linguas pobres, senón linguas con necesidades distintas, debemos abordar agora a cuestión do empobrecemento do léxico. ¿Que é o que entendemos por “empobrecemento”?

Con respecto a isto cómpre, antes ca nada, clarexar algunhas cousas. Nos últimos tempos véñse oíndo con insistencia, dentro do ámbito románico en xeral, unha ladaíña contra a incorporación masiva de neologismos, procedentes na súa maior parte do inglés, á que se lle atribúe un efecto alienante e empobrecedor, alienante por razóns obvias e empobrecedor na medida en que a aceptación dun estranxeirismo supón a renuncia da lingua propia a desenvolve-los seus mecanismos de renovación e actualización. Non serei eu quen discuta isto. Así e todo, debemos preguntarnos se as cousas poderían ser doutro xeito. Sendo realistas debemos recoñecer que os galegos, e non só os galegos, senón tamén os españois, os portugueses, os cataláns ou os vascos, pintamos moi pouco no mundo. Dende a aparición da fregona, as nosas aportacións ó mundo do que pomposamente se chama “novas tecnoloxías” foi máis ben cativa. Evidentemente, isto que acabo de dicir non pasa de ser unha *boutade*, que por certo é outro estranxeirismo, e constitúe seguramente unha falta de consideración para moitas persoas que nos nosos países viven entregadas á investigación científica e técnica. O que quero dicir con isto é que nós, os galegos, vivimos na periferia dun Estado que, por máis que se diga, ocupa no mundo unha posición tamén periférica. E mentres esta situación non cambie teremos que resignarnos a ir sempre de remolque, inventando, adaptando como poidamos ou admitindo sen máis palabras que designen as novas realidades que nos veñen impostas desde fóra. Noutras palabras, a lingua non é máis ca un produto, e un reflexo, dunha sociedade, e se vivimos nunha sociedade alienada e dependente de modelos exteriores, será de esperar que esta circunstancia teña repercusións sobre os seus produtos culturais, a lingua entre eles.

A queixa contra esta sorte de “colonización” do idioma vai normalmente acompañada do pranto de tons elexíacos pola desaparición, diante da nova civilización urbana e consumista, dun léxico que poderíamos chamar tradicional, do léxico ligado ás actividades que tradicionalmente desenvolvía a poboación galega ata non hai moito tempo. Hai trinta anos, por exemplo, poucos nenos galegos ignorarían o que son as *estornelas* ou, se o preferides, a *billarda*. Hoxe, non me atrevería a face-la pregunta en ningún colexio, nin sequera nesta sala, sen o temor de que alguén me contestase que as *estornelas* son uns paxaros de cor escura con fama de voraces e a *billarda* un xogo que se practica enriba dunha mesa

con tres bólas e un taco. Isto, por máis que nos doia e que faga que nos sintamos xa un pouco vellos, ten mal amaño. Mentres as estornelas non se convertan en deporte olímpico ou mentres non as pasen pola televisión, pouco teñen que facer cos deportes de masas ou coas videoconsolas con que enchen o seu tempo de lecer os rapaces. ¿É isto empobrecedor? Probablemente si. ¿É evitable? Seguramente non.

Quero indicar, non obstante, que o retroceso ou mesmo a desaparición dos obxectos creados no seo da cultura que vimos chamando tradicional non ten por que levar consigo a desaparición das palabras que servían para nomealos. O carro de bois está condenado a converterse en obxecto de museo etnográfico, pero isto non quere dicir que a voz *lamia*, con que se designa a chapa de ferro que protexe o canto da roda, non poida rehabilitarse para designa-la peza metálica onde encaixa o pneumático nas rodas dos automóbiles, das bicicletas ou das motocicletas. A mesma voz *carro*, como *coche*, pode servir tamén de mostra da capacidade de rexeneración das linguas: de designaren exclusivamente vehículos de tracción animal pasaron a aplicarse logo a vehículos automóbiles. Os exemplos poderíanse multiplicar por centos. Non se trata, pois, de desaproveita-las posibilidades de rexeneración que nos ofrece a propia lingua, senón todo o contrario. O que sucede é que neste proceso de cambio son moitas as formas que non encontran acomodo e que quedan condenadas a figurar no panteón do dicionario coa etiqueta *arc*.

Fronte ás críticas que desde posicións puristas e académicas se verten contra estes procesos que acabamos de describir, é frecuente tamén escoitar argumentos como o de que en materia lingüística o pobo, os falantes, son os que teñen a última palabra, os que deciden en última instancia o que vai á misa e o que queda no adro. Isto, sen deixar de ser certo, é cando menos unha verdade a medias. Tras esta postura fatalista e resignada, desde a que se anima a acata-los dictados dun pobo que se presenta como arbitrario e caprichoso, percíbese en ocasións o desexo dalgúnhas persoas, e especialmente dalgúns colectivos profesionais, de eximirse de toda responsabilidade na desfeita e a resistencia a asumiren calquera tipo de compromiso no proceso de normatización.

Que os falantes son efectivamente os que teñen a capacidade de decidir é algo que ninguén discute. Agora ben, que esa escolla está condicionada directamente por axentes como a escola e, sobre todo, os medios de comunicación tampouco me parece cuestionable. Son moitos os exemplos, tanto positivos como negativos, que se poderían citar como mostra da influencia que exercen estes medios sobre a lingua popular. Entre os primeiros, os positivos, están as contribucións ó proceso de recuperación de voces case perdidas por suplantación polos correspondentes correlatos casteláns, así como á posta en circulación das propostas emanadas das instancias normatizadoras. Exemplos como *concello* ou *xulgado*,

bolsa, taxas ou folla de pedimento, adestrador, canastra ou afeccionado, pobo, lixo ou investimento, son só unha mostra da efectividade que se pode acadar se o planificador conta con medios para facer chega-las súas propostas á sociedade.

Non obstante, nin todo é positivo nin todo é posible. Os medios de comunicación son tamén responsables da incorporación á lingua popular de palabras, modismos ou construcións sintácticas incorrectas ou, cando menos, pouco recomendables. Entre elas non me resisto a cita-lo caso de *en olor de multitude*, popularizado a forza de repetilo ata a saciedade, en lugar de *en loor de multitude*. O da confusión entre *loor* e *olor* supoño que será polos efectos sudoríficos que un recibimento demasiado caloroso pode provocar nas multitudes. E por seguir no campo das sensacións olfativas, engadiremos aínda unha expresión máis, en aparencia moi culta e latinizante, pero que encerra todo un disparate lingüístico. ¿Que significa que *o ladrón foi sorprendido in fraganti*? ¿Será que os delitos arrecenden (cheirar pode ser, pero arrecender...)? ¿ou será máis ben que o ladrón foi sorprendido *en flagrante delicto*, ou sexa *in flagranti*? E sen embargo, non creo que haxa ningunha persoa aquí que poida afirmar sen ruborizarse que nunca pronunciou esta expresión. Eu, desde logo, non me atrevería a facelo.

Por outra banda, como apuntabamos hai un momento, tampouco todo é posible: a difusión dunha proposta non garante necesariamente a súa aceptación popular. En palabras de Antón Santamarina, “a experiencia que temos doutras planificacións demóstranos que a aceptación é imprevisible e só unha porcentaxe das propostas cristaliza”³. Eu aínda engadiría máis: o triunfo ou o fracaso dunha proposta ten pouco que ver coa lóxica ou coa coherencia interna. ¿Como explicar, por exemplo, o triunfo do anglicismo *fútbol*, e o conseqüente fracaso do calco *balompé*, fronte a *baloncesto* ou *balonmán* (*balonvolea* nunca chegou a triunfar claramente fronte a *vóleibol*; o *béisbol* non fai proba, pois nunca foi deporte popular entre nós)? Aínda máis, ¿como explica-lo actual retroceso de *baloncesto*, unha palabra asentada máis que aceptablemente no idioma, fronte ó anglicismo *básquet*, que comeza a ser xa usual entre os mozos? A resposta hai que busca probablemente en causas extralingüísticas: a moda ou a popularidade atinxida nos últimos tempos polos partidos (tal vez debería dicir *matches*) da liga profesional americana de baloncesto.

En calquera caso, o que viñemos vendo ata aquí non constitúe, desde o meu punto de vista, a principal ameaza contra o patrimonio lexicol do galego. Polo menos, non é unha ameaza que afecte de forma exclusiva, nin sequera especial, ó galego, senón que nestes tempos que co-

³ Antón Santamarina (1994): “Norma e estándar”, in G. Holtus / M. Metzeltin / C. Schmitt: *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. VI, 2. Tübingen: Max Niemeyer, p. 76.

ren é común a outros moitos idiomas, e non estou pensando só nos minorizados. A este respecto parécese máis preocupante a nosa dependencia con respecto a un instrumento intermedio, o castelán, que actúa como filtro. Deste xeito, as influencias exteriores non chegan á nosa lingua de modo directo, senón debidamente peneiradas, de maneira que a precaria autonomía do galego queda aínda máis limitada.

De tódalas formas, aínda recoñecendo os efectos alienadores desta sorte de colonialismo lingüístico e cultural, penso (e é unha opinión particular) que as verdadeiras ameazas para o léxico galego derivan directamente do contexto problemático en que vive, ou mellor sobrevive, a nosa lingua.

Tras un longo período de inestabilidade e certa anarquía, no momento presente atinxiuse un grao aceptable de consolidación dos estándares gráfico e morfolóxico. Pero quedan aínda pendentes polo menos dúas tarefas fundamentais na planificación do corpus: a fixación dun patrón fonético e a normatización do léxico. Con respecto a esta última cuestión o Instituto da Lingua Galega ten preparada desde hai xa algúns anos unha versión aínda provisoria do *Vocabulario ortográfico da lingua galega (VOLG)*, que está fase en de revisión. En todo caso, aínda non sendo definitivo, é o instrumento no que se basean os máis dos dicionarios que viron a luz nos últimos anos, por máis que algúns deles non o declaren.

De tódolos xeitos, a aparición do *VOLG* e dos dicionarios “provisoriamente” normativos non é nin con moito a solución ós múltiples problemas que ten que enfronta-lo galego. Entre eles debemos citar en primeiro lugar os efectos directos da situación de conflito lingüístico, que, de forma sintética, poden concretarse nos seguintes:

1. Os fenómenos derivados da interferencia lingüística do español sobre o galego.
2. A inexistencia aínda dunha terminoloxía suficientemente difundida e consolidada.
3. A inexistencia de fronteiras minimamente nítidas entre as distintas variedades diafásicas.

Por outra banda, a incipiente planificación do corpus lexical levada a cabo nos últimos anos e a posta en circulación do *VOLG* en ámbitos restrinxidos trouxo tamén consigo algúns efectos negativos, sen dúbida non desexados polos propios planificadores, pero negativos ó fin e ó cabo, e que na maior parte dos casos son consecuencia dunha interpretación que non sei moi ben como denominar, se rigorista, ultraortodoxa, fundamentalista, en suma, pouco flexible das propostas deste texto.

Pero vaíamos por partes e comecemos polas influencias, directas e indirectas, que o castelán exerce sobre o galego. O castelanismo preséntase baixo mil aparencias distintas. Non se trata só do castelanismo lexical que pasa a substituír ou a situar nunha posición moi marxinal a solución

galega correspondente (casos ben coñecidos, coma os de *Dios*, *abuelo*, *pueblo*, etc., ou mesmo coma os que se presentan baixo aparencia galega: *aceira*, *alexar*, *baraxa*, etc.). En boa parte dos casos a voz galega non chega a desaparecer, senón que convive a carón da forma suplantadora. A fórmula máis común de convivencia preséntase baixo a forma dunha especialización semántica dos dous elementos do par. Non paga a pena insistirmos moito nesta cuestión, posto que se trata dun tipo de castellanismo ben descrito. Estoume referindo a pares como os coñecidos *billa-grifo*, *costela-costilla*, *vasoira-escoba*, *moa-muela*, *peixe sapo* ou *rabada-rape*, *lura-calamar*, etc.⁴

Aínda así, exemplos coma os citados son se cadra os máis fáciles de detectar e, se se me apura, os máis doados de contrarrestar. Así, é probablemente neste terreo onde os obxectivos da planificación se presentan como máis accesibles. Neste sentido pódense ve-los exemplos que citamos pouco máis arriba, que demostran que nalgúns destes casos o proceso de substitución está, se non invertido, cando menos si algo freado.

De tódolos xeitos, non se poden deixar de ver con preocupación certas actitudes permisivas aparecidas nos últimos anos con respecto a este tipo de castellanismo. A tolerancia neste terreo xustifícase pola apelación á suposta necesidade que o galego ten de acudir ó préstamo para enche-las súas lagoas. Agora ben, sen discuti-la lexitimidade do recurso ó préstamo como medio para cubrir algúns ocos, unha contemporización excesiva co castellanismo, lexical ou de calquera outro tipo, poría en serio perigo a xa de por si ameada independencia do galego.

Máis complexos de detectar, e por conseguinte, de combater, son os castellanismos que se presentan encubertos baixo aparencia galega. Nestes casos hai que afinar máis, pois non se trata xa de palabras non galegas mellor ou peor disfrazadas, senón de palabras galegas que asumen acepcións que en galego nunca tiveron realmente, ou ben de sintagmas construídos con palabras galegas que en realidade calcan construcións alleas, e que, en palabras de Antón Santamarina, “non deixan de ser ‘materia propia con espírito alleo’”⁵. Vexamos algúns exemplos.

Para o primeiro grupo (palabras realmente existentes en galego pero que asumen impropriamente acepcións non galegas) os exemplos que podemos citar son moi numerosos. Entre os máis significativos estarían casos coma os de *pobo*, que en galego nunca tivo, ó que parece, o significado de ‘entidade de poboación, localidade’ con que hoxe a miúdo é em-

⁴ Véxase, por exemplo, Xosé Graña Núñez (1991): “Aproximación ó castellanismo”, in M. Brea / F. Fernández Rei: *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Vol. II. Santiago: Universidade, pp. 69-81.

⁵ Antón Santamarina (1985): “A documentación dialectal no establecemento dunha lingua administrativa”, *Revista de Administración Galega* I, p. 114.

pregado (temo que sexa unha batalla perdida intentar restrinxilo seu emprego ás acepcións tradicionais); *ostentar*, que significa propiamente ‘exhibir ou facer gala de algo de forma xactanciosa’, e que é agora usado abusivamente no canto de *ter*, *posuír* ou *desempeñar* (**ostentar un cargo, unha medalla*); ou o de *adoecer* ‘caer enfermo’, ‘contrae-la rabia’, ‘desexar algo con vehemencia’, mal empregado en galego co sentido de ‘pecar de’ (**a súa obra adoece de falta de fondura*); ou o de *reivindicar* ‘reclamar algo que constitúe ou que se considera un dereito’ (*reivindicalo bo nome dunha persoa*) e non ‘asumi-la autoría de algo’ (**reivindicar un atentado*).

O segundo grupo, o dos calcos, é aínda máis complexo, pois dentro del podemos establecer unha gradación que vai desde o que copia innecesariamente unha expresión que semella ser exclusiva do español ata o que se presenta como necesario, ben porque o galego carece dunha expresión propia e digamos “tradicional” para designar ese concepto, ben porque, existindo algún equivalente galego, se trata dunha expresión común ós idiomas veciños, ben por ámbalas razóns. En calquera caso, e dado que o calco se dá con moita frecuencia no terreo da fraseoloxía, a falta de traballos de campo nesta materia (e estoume a referir ó galego) fai que non sempre resulte fácil distingui-lo autóctono do importado. Vexamos algúns exemplos.

Expresións como *fin de semana* ou *cume / cumio ministerial* parecen calcos dificilmente recusables, sempre e cando, claro está, non prefiramos incorporar directamente os correspondentes xenismos, *weekend* e *summit conference*, ou que non decidamos suplilas por outras vías (habilitación dunha palabra xa existente, invención, etc.). Outros casos resultan xa máis espiñentos: *a paso de tartaruga*, unha expresión na que coinciden varios idiomas (esp. *a paso de tortuga*, fr. *à pas de tortue*, it. *a passi di tartaruga*), e para a que o galego conta cun tradicional, e rural, *a paso de boi*. Na miña opinión, non resultaría moi asinado desbotar alegremente *a paso de tartaruga* simplemente porque teñamos unha expresión máis “enxebre”. Sen embargo, tampouco me parecería mal, aínda que só fose por facerlle un pouco de xustiza ó noso animal totémico por excelencia, que se tivese en conta estoutra posibilidade que nos ofrece a lingua para expresar lentitude, torpeza, pero tamén constancia, no camiñar ou no obrar. Noutros casos eu persoalmente teño as miñas dúbidas: penso, por exemplo, en *aloxar*, feito sobre *lonxe* á maneira do español *alejar*, que hoxe se tende a evitar en favor de *afastar*, un vocábulo que eu non coñezo como forma viva máis que co significado de *recuar*. Quedan, por último, outros calcos, copiados do español e ademais non necesarios, que resultarían perfectamente prescindibles: *sair de Guatemala e meterse en Guatepeor*, un xogo de palabras non moi enxeñoso e menos afortunado,

que conta con equivalentes galegos: *sair dun souto e meterse noutro*, por exemplo.

En calquera caso, insisto, mentres non dispoñamos de traballos descritivos verémonos na obriga de *curarnos en saúde* e de evita-los xuízos categóricos.

Diciamos hai un anaco que a pegada do español sobre o galego non se esgota simplemente na introducción de castelanismos máis ou menos evidentes. Pola contra, existen outras vías, moito menos rechamantes, moito máis discretas, a través das cales a lingua desfavorecida, o galego, acusa a poderosa influencia da lingua do Estado. Nos minutos que seguen ímonos referir a un dos terreos en que a coexistencia desequilibrada dos dous idiomas máis a miúdo conduce a unha redución empobrecedora do máis feble. Refírome ós casos, máis numerosos do que parece, en que en galego conviven dous ou máis sinónimos, un deles diferencial e o outro coincidente co castelán.

Con respecto a esta cuestión véñse repetindo desde hai bastante tempo que nestes casos a solución diferencial cede terreo en beneficio da coincidente e, polo tanto, menos marcada como galega. Como descrición dunha tendencia histórica, esta análise segue mantendo a súa validez. Como descrición da situación e das tendencias actuais, en cambio, debe ser matizada se non queremos caer nun simplismo pouco desexable. Non é posible ignorar algúns feitos de grande transcendencia que tiveron lugar nos últimos vinte anos: a incorporación do galego á escola, a recuperación de ámbitos de uso perdidos ou nunca coñecidos, a posta en funcionamento da Televisión de Galicia e da Radio Autonómica Galega, etc. Pensemos que desde que o galego entrou na escola o número de usuarios “cultivados”, curtidos no galego escrito, experimentou un incremento espectacular. Deste xeito, a poboación que hoxe non pasa dos vinte e cinco anos coñece o galego non só a través do seu contorno familiar, senón tamén, e en ocasións sobre todo, ou mesmo unicamente, a través da escola. Este é un fenómeno absolutamente descoñecido na historia do galego e sería desatino ignoralo. Seguir establecendo como regra xeral e sen máis restricións que as solucións diferenciais resultan invariablemente prexudicadas cando compiten cun sinónimo coincidente co castelán é, sempre desde o meu punto de vista, un claro erro de análise. Isto sería o mesmo que nega-la influencia da escola e do galego escrito sobre as novas xeracións, e isto é algo que dubido que alguén se atreva a soste.

A meu entender, nas situacións a que nos estamos a referir coexisten dúas tendencias contrapostas: unha, que podemos denominar “asimilista”, que consiste en prima-la solución coincidente co castelán, e que se manifesta especialmente nos ámbitos e nos individuos con menos contacto coa cultura formal e nos rexistros coloquial e familiar, e outra tendencia, que poderíamos chamar “diferencialista” ou, se se quere,

“diferencialista moderada” (para distinguila do diferencialismo pseudoenxebrista), e que se rexistra nos falantes máis conscientes ou “cultivados” e nos rexistros máis formais (de xeito especial na escrita).

É posible que popularmente *beizo*, *bágoa*, *lembrar*, *atopar*, *acadar*, etc. perdesen terreo fronte a *labio*, *lágrima*, *acordar-recordar*, *encontrar*, *alcanzar-conseguir*, etc. Sen embargo, paréceme incuestionable que nos últimos tempos e de forma especial na lingua culta as formas incluídas nesta segunda serie perderon terreo fronte ás da primeira ata, nalgúns casos extremos, chegar mesmo a desaparecer de certos rexistros. Un destes casos extremos sería o de *cerrar* ou a súa variante *zarrar*, que xa hai tempo que recúan pola presión dos diferenciais *pechar* e en menor medida *fechar*. En parecidas circunstancias se encontran o propio verbo *encontrar* fronte a *atopar* e *alcanzar-conseguir* fronte a *acadar*⁶.

Naturalmente esta tendencia diferencialista moderada non funciona en tódolos casos. Así, temos vocábulos plenamente vixentes no galego popular que non dan entrada en situacións contextuais máis formais. Por exemplo, mentres que na saída dunha oficina ou de calquera dependencia pública o normal será atopar “POR FAVOR, MANTEÑAN A PORTA PECHADA”, na entrada será estraño ver un “PETEN ANTES DE ENTRAR”, e isto a pesar de que *petar* segue sendo moi común. No mesmo caso estarían outros moitos pares: *abarcar-abranguer*, *abarrotado-ateigado*, *achacar-apoñer*, etc.

Estas tendencias contradictorias obedecen a causas, ou mellor a obxectivos, naturalmente ben distintos. Ignorancia e descoñecemento á parte, cando se beneficia o coincidente estase buscando un galego o menos marcado posible, ben por prexuízos extralingüísticos (evita-lo que se considera demasiado “rudo” ou “rústico”), ben por non pasar por pedante ou sabido. Neste último caso penso fundamentalmente en intercambios lingüísticos entre falantes “conscientes” e falantes “espontáneos”. En contextos coma estes, o desexo de establecer unha identificación afectiva cun interlocutor non iniciado nos segredos do galego culto desaconsella o emprego dun léxico que poida entenderse como demasiado literario. Por esta mesma razón, en situacións como a proposta é usual o recurso deliberado a certos castelanismos moi difundidos, e é que en moitos casos o de-

⁶ Nun traballo baseado en transcricións de sesións do Parlamento Galego e en gravacións da TVG e da RAG, Johannes Kabatek observa este fenómeno, que describe do seguinte xeito: “Agora ben, hai que sinalar que tamén hai tendencias contrarias, que, de certo modo, tamén son interferencias. Trátase das ultracorreccións, do uso da forma ‘máis galega’ e das chamadas ‘palabras enxebres’. Aparece a tendencia a escolle-la forma máis distante do castelán, mesmo cando esta é dialectal, así *dende* e non *desde*, *eiquí* e non *aquí*, *de xeito que* e non *de maneira que*, *atopar* e non *encontrar*, *intre* e non *momento* [...]. En xeral, o número das chamadas ‘palabras enxebres’, é dicir, verbas consideradas tipicamente galegas que non existen no castelán, é moi limitado, pero algunhas que unha vez penetraron no uso repítense con moita frecuencia” (“Interferencias entre galego e castelán: problemas do galego estándar”, *Cadernos de Lingua* 4, 1991, p. 43).

sexo de corrección cede diante das necesidades da comunicación. Un falante “consciente” que teña o galego como primeira lingua non terá normalmente dificultades para lidar con estas situacións. Para un neofalante a cousa complicase algo máis. Tanto é así que é precisamente a incompetencia no manexo destas sutís distincións un dos trazos que mellor axuda a identificar un individuo como neofalante.

Pola contra, baixo a potenciación exclusivista do diferencial latexa o prexuízo de que a independencia dunha lingua está en relación directa coa distancia que a separa dos idiomas veciños, ou, dito doutro xeito, o prexuízo de que o galego, canto máis diferente sexa do castelán, máis e mellor galego será. Con frecuencia acódese tamén ó diferencialismo para pór de relevo diante do interlocutor a propia competencia ou o dominio dun galego refinado e culto. Así se explican algunhas condutas, como a do estudante que no exame de selectividade escribe un *conquerir* que lle permite por unha parte fuxir do “sospeitoso” *conseguir* e por outra demostrar unha habelencia no manexo do galego literario, ou a dun falante espontáneo pero con certa formación en galego que, nunha conversa informal, se autocorrixe diante dun interlocutor que considera máis competente.

¿Que valoración merecen cada unha das dúas tendencias apuntadas? Espero que todos vostedes estarán de acordo comigo en que as dúas son igualmente perigosas na medida en que tanto unha coma a outra conducen en última instancia a unha redución empobrecedora do noso patrimonio lexical, ó tempo que sitúan o galego na órbita de influencia do español. Se as tendencias “asimilistas”, agudizadas, poden conducir a unha satelización que non creo que ninguén desexe, o diferencialismo constitúe outra forma de dependencia, distinta se se quere, pero dependencia á fin e, ademais, pode conducirnos a unha escalada que leve a crear un divorcio entre un galego culto, patrimonio exclusivo dunha elite de iniciados, e o galego popular que manexa o común dos falantes. E, como alguén recordou aquí, non convén esquecer que a lingua, antes ca nada, é un instrumento de comunicación e tamén un elemento de identificación dunha comunidade.

Entre os problemas para o léxico derivados da minorización da lingua galega destacabamos máis arriba a inexistencia aínda dun corpus terminolóxico minimamente completo e estabilizado. Partindo do feito, que tamén subliñabamos antes, de que unha lingua ten exactamente as palabras que necesita, non resultará difícil comprende-las causas deste desfase. En moi pouco tempo, en a penas uns anos, o galego pasou de ser unha lingua de campesiños e mariñeiros, e tamén dunha elite culta moi reducida, de ser unha lingua empregada só en rexistros coloquiais e literarios, a ser unha lingua en proceso de normalización, unha lingua de uso

en ámbitos que durante séculos lle estiveran vedados e que eran de dominio exclusivo do español (a administración pública, a xustiza, a escola, a universidade, os medios de comunicación, o mundo da ciencia, etc.). Esta transición non se produciu de forma gradual e planificada. Máis ben ó contrario, tratouse dun proceso brusco: o galego encontrouse de golpe coa necesidade de crear ou de adaptar un léxico técnico que puidese satisfacer-las novas necesidades que se ían creando.

A encher este baleiro dirixíronse nos últimos anos boa parte dos esforzos dos gabinetes de traducción e normalización lingüística que veñen funcionando nalgunhas institucións (a Universidade de Santiago, a Consellería da Presidencia, o propio Instituto da Lingua Galega, que mantivo durante uns anos unha Sección de Linguaxe Administrativa, o Parlamento de Galicia, os medios de comunicación públicos que están baixo o control da Administración galega, algúns concellos, e un curto etcétera). Mercé ó traballo destes gabinetes e tamén de persoas individuais, nos últimos tempos viron a luz diversos vocabularios terminolóxicos e un número nada desprezable de traballos máis específicos, con propostas para resolver distintos problemas concretos.

Así e todo, as carencias e as dificultades neste terreo son aínda moitas e de moi variada natureza. Enumeradas moi sucintamente poderíanse concretar nas seguintes.

1. A falta dun único organismo que “planifique de modo sistemático as propostas terminolóxicas”⁷ e que, ó mesmo tempo, actúe como coordinador do traballo que se está a desenvolver nas instancias antes citadas. Será ocioso insistir nos beneficios que podería reportar unha actuación planificada e debidamente coordinada de todos estes grupos de traballo.

2. As urxencias con que estes traballos tiveron e aínda hoxe teñen que levarse a cabo. En ocasións os problemas deben resolverse dun día para outro, e isto explica as vacilacións, as contradicións e mesmo a marcha atrás nalgunhas decisións adoptadas un tanto apresuradamente. Estes trasacordos non terían demasiada importancia se non fose pola inseguridade e a falta de confianza que xeran nos sectores profesionais que son os destinatarios do traballo, e que en non poucas ocasións miran con reticencia ou con pouco entusiasmo este labor de creación dunha terminoloxía propia.

3. A seguridade que ofrece o español, que se presenta como unha lingua xa feita, á hora de redactar un texto técnico, fronte ó risco e a aventura que supón facelo en galego. Deste xeito, o traballo dos técnicos

⁷ Fernando Tato Plaza / Ana I. Boullón Agreló (1990): “Tres propostas terminolóxicas para o léxico xurídico-administrativo a partir de fontes medievais”, *Cadernos de Lingua* 1, p. 11.

dos servicios de normalización non é en moitos casos de corrección, depuración ou asesoramento, senón simplemente de traducción.

4. A pervivencia de prexuízos extralingüísticos en certos sectores profesionais, que explican algunhas resistencias absurdas, algunhas trabas infundadas á hora de asumir as propostas dos técnicos.

5. A falta de compromiso e de colaboración dalgúns sectores, que dificulta que as propostas dos planificadores se difundan e consoliden. De pouco serve, por exemplo, o esforzo dos planificadores se falla o elo de conexión cos destinatarios do seu traballo. De pouco serve elaborar un léxico da física, do dereito ou da banca se logo eses instrumentos pasan a ocupar un lugar nos andeis dun almacén e nunca máis se abren.

Unha terceira consecuencia directa do contexto sociolingüístico en que se desenvolve o galego é a falta de fronteiras claras entre os distintos rexistros con que inescusablemente debe contar unha lingua que aspire a converterse en instrumento *normal* de comunicación dunha sociedade. É evidente que unha lingua asociada ás clases sociais menos prestixiadas e ós rexistros menos “nobres”, unha lingua sobre a que aínda hoxe pesa o estigma da vulgaridade e da ruralidade, ten que enfrontarse necesariamente con problemas cando ten que cubrir unha gama de rexistros ampla e variada.

Descendendo ó terreo do concreto, citarei só dúas cuestións que me parecen importantes. En primeiro lugar, a acomodación lingua / personaxe, que ata hai moi pouco tempo afectaba só á creación literaria ou á traducción, e que agora adquire unha nova dimensión desde o momento en que o galego accede a medios masivos como a televisión. Esta necesidade de garda-lo decoro poético foi fonte de non poucos problemas xa para os escritores galegos do século pasado. Eles saíron do paso acudindo fundamentalmente a dúas vías:

1. Ambientando as súas obras no mundo rural ou en épocas recuadas e evitando introducir nelas personaxes que no “mundo real” non se expresarían en galego.

2. Guiados por un concepto erróneo de verismo, asumindo a diglosia como norma, isto é, escribindo en castelán os parlamentos dos personaxes nobres ou burgueses e reservando o galego para os personaxes populares. Tal é o que ocorre nalgúns dos diálogos do prerrexurdimento, onde curas e avogados se expresan normalmente en castelán, mentres que os labregos utilizan comunmente o galego, ou na *Maxina* de Valladares, onde sucede algo semellante.

Parece claro que ningún destes dous procedementos resultaría hoxe aceptable. Ademais, nos nosos días, á parte da burguesía urbana, tamén a aristocracia do petróleo texana, os indios e os vaqueiros, os romanos e os bárbaros, mesmo os tripulantes de naves espaciais ou os axentes do

servicio de intelixencia británico con licencia para matar, aparecen na literatura ou na pantalla expresándose con máis ou menos soltura na nosa lingua. Sen embargo, esta universalización do uso do galego está poñendo de relevo o problema a que antes aludiamos: unha ausencia de matices no modelo de lingua que empregan personaxes pertencentes a distintos estratos, ou que se encontran en situacións contextuais distintas. Son consciente de que a tarefa non se presenta fácil, sobre todo porque na fase en que nos encontramos non sempre resulta doado establecer cun mínimo de precisión as extremas dun determinado rexistro.

A segunda cuestión sobre a que quixera chama-la atención é o emprego en rexistros formais de palabras e expresións que claramente pertencen (polo menos iso penso eu) á esfera do coloquial ou mesmo do vulgar. Cando nun manual de aprendizaxe de galego as partes pudendas do corpo humano se designan con termos coloquiais, e só con termos coloquiais, estase suxerindo implicitamente que o galego carece de designacións máis “técnicas” para eses conceptos. Que rexeitémo-lo prexuízo de que o galego é rudo ou pouco fino non debe impedirmos recoñecer que en galego, coma en calquera outro idioma, tamén hai palabras que, usadas impropriamente fóra do seu rexistro, poden resultar chocantes ou disonantes. Porei un exemplo máis. Non me parece apropiado, por exemplo, que nun telexornal se diga que a Federación Internacional de Atletismo suspendeu unha atleta alemana porque lle detectaron restos de anabolizantes nunhas análises rutineiras de *mexo*.

Diciamos ó comezo que o proceso de planificación do corpus no terreo do léxico e a aparición da versión provisoria do *VOLG* produciu algúns efectos negativos por causa dunha interpretación pouco flexible das propostas. Estas consecuencias, que de ningún xeito se deben atribuír ós responsables directos deste traballo, constitúen tamén unha ameaza para a riqueza lexical do galego.

Estes efectos negativos xorden xeralmente por unha confusión non desexable entre o “correcto” e o “normativo”. Esta confusión leva a pensar que aquilo que non figura ou que non se recomenda no *VOLG* non é galego correcto e que, polo tanto, debe ser evitado.

Esta concepción conduce, por unha parte, á marxinación do dialectal, do minoritario, do non seleccionado, que non por iso deixa de ser lexítimo, e, por outra, ó abandono de certos vocábulos de grande tradición literaria, tanta que nalgúns casos mesmo conseguiron trapasa-la fronteira do literario e converterse en populares, en beneficio doutros que probablemente resultan máis correctos desde un punto de vista etimolóxico, pero que poderían coexistir sen problemas cos anteriores.

Vexamos algúns exemplos ilustrativos. Para designa-la árbore que produce as mazás o *VOLG* recomenda a solución común *maceira* con

preferencia a outras variantes minoritarias como *mazanceira*, *maciñeira*, *macira* ou *mazaira*. ¿Debe interpretarse isto como unha proscripción destas formas minoritarias? Decididamente non. E máis tendo en conta que noutras ocasións o *VOLG* non ten problemas para admitir variantes, como sucede nos casos de *fento*, *fieito*, *felgo* e *folgueira*, ou de *castiñeiro*, *castañeiro* e *castiro*. Que se recomende *donicela* e non *denociña* non quere dicir que esta segunda forma deba ser evitada.

Do mesmo xeito, formas moi difundidas en rexistros literarios, como *adicar*, *antergo*, *anguria*, *pérola* ou *louvar*, non deberían tampouco ser desbotadas irreflexivamente só porque o *VOLG* non as recomende.

En definitiva, trátase de actuar con tento, sen extremismos normativistas que couren as posibilidades de expresión que nos ofrece a lingua. Nos nosos campos aínda hai sitio abondo para *maceiras* e *maciñeiras*, para *castiñeiros* e *castiros*, para *abeleiras* e *abrairas*.